

DE BIJBEL SPIRITUEEL

Bronnen van
geestelijk leven in de
bijbelse geschriften

Onder redactie van

Frans Maas, Jacques Maas en Klaas Spronk

Uitgeverij Meinema, Zoetermeer
Uitgeverij Pelckmans, Kapellen

Meer informatie over dit boek of over andere uitgaven van uitgeverij Meinema vindt u op www.uitgeverijmeinema.nl

Vormgeving: Studio Anton Sinke,
Nieuwerkerk a/d IJssel

ISBN 90 211 3959 6 (Nederland)
ISBN 90 289 3471 5 (België)

NUR 702; 708
D/2004/0055/103

© 2004
Uitgeverij Meinema, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

De bijbel spiritueel

11	TEN GELEIDE	
13	INLEIDING	Honderd schalen van overvloed Frans Maas
21	GENESIS 1-11	Bewondering Willem Marie Speelman
29	GENESIS 2-3	Het kwaad Jan Holman
37	GENESIS 12-25	Geloven Hans van den Bosch
45	GENESIS 12-36	Onderweg Hanna van Dorssen
55	GENESIS 37-50	De droom Raymond de Hoop
63	EXODUS 3	Er zijn Paul van Tongeren
71	EXODUS 1-15	Doortocht Simon Schoon
79	EXODUS 16-19	Zoeken naar identiteit Tjeu van Knippenberg en Marieke van de Ven
87	EXODUS 20	Gehoorzamen Carlo Leget
95	EXODUS 25-40	Ruimte Henk J. Huyser
105	EXODUS 32-35	Verbeelding Theo Salemink
113	LEVITICUS	Lichaam Dorothea Erbele-Küster

119	NUMERI	Woestijn Bernard Rootmensen
127	NUMERI 6	Zegen Eep Talstra
133	DEUTERONOMIUM	Kiezen Paul Sanders
141	JOZUA	Trouw Justine Aalders
147	JOZUA	Toe-eigening Marieke den Hartog
155	RECHTERS	Leiderschap Piet van Midden
163	RECHTERS 13-16	Chaos Gerda van de Haar
171	RUTH	Vreemdelingschap Willemien H. Roobol
179	1 EN 2 SAMUËL	Roeping Frans Maas
187	1 EN 2 SAMUËL	Tragiek Hein Blommestijn
195	1 EN 2 KONINGEN	Macht Evert van den Berg
203	1 KONINGEN	Moedeloosheid Jacques Maas
209	1 EN 2 KRONIEKEN	Verwachting Panc Beentjes
215	EZRA EN NEHEMIA	Identiteit Christiane Karrer-Grube
223	TOBIT	Zien of niet zien Bart Koet
231	JUDIT	Zelfvertrouwen en Godsvertrouwen Anne-Marie Korte
239	ESTER	Betrokkenheid Jopie Siebert-Hommes
247	1 EN 2 MAKKABEEËN	Winnen en verliezen Klaas Touwen
255	JOB	Lijden en inzicht Jan Holman

263	(KLAAG)PSALMEN	Bidden Nico Tromp
271	LOFPSALMEN	Lofprijzing Sytze de Vries
279	PSALM 23	Herder Niek Schuman
287	PELGRIMSPSALMEN (120-134)	Pelgrimage Kees Waaijman
295	SPREUKEN	Alledaagse spiritualiteit Maaïke de Haardt
303	SPREUKEN	Deugd en ondeugd Jan Jans
311	PREDIKER	Wikken en wegen Wiel Logister
319	HOOGLIED	Verlangen Marieke van Baest
327	HOOGLIED	Intiem Mimi Deckers-Dijs
335	WIJSHEID VAN SALOMO	Wijsheid Toke Elshof
343	JESUS SIRACH	Aansporing Jan Liesen
351	JESAJA 1-39	Geloof en vertrouwen Archibald van Wieringen
359	JESAJA 40-55	Vrouwelijk/mannelijk Annemarieke van der Woude
367	JESAJA 40-55	Troost Ton van der Stap
373	JESAJA 56-65	Hoop Jan Venderbos
381	JEREMIA	Inwijding Paul de Maat
389	JEREMIA	Nieuw Verbond Adri van der Wal
395	KLAAGLIEDEREN	Pijn Jean-Pierre Wils
401	BARUCH	Standhouden Henk de Roest

409	EZECHIËL	Visionair Meindert Dijkstra
417	EZECHIËL 37-39	Dood Klaas Spronk
425	DANIËL	Beproeving Henk Fonteyn
433	HOSEA	Liefde Richtsje Abma
441	JOËL	Toekomst Jozef Wissink
449	AMOS	Kennen Herman Wiersinga
457	OBADJA	Gericht Jan van Lier
465	JONA	Omkeer Cobi van Breukelen
473	MICHA	Dreiging Kees van der Zwaard
479	NAHUM	Wraak Klaas Spronk
487	HABAKUK	Klacht en aanklacht Kick Bras
495	SEFANJA	Oordeel Ron Pirson
503	HAGGAÏ	Nieuw huis Hannie Vink en Piet Schelling
511	ZACHARIA	Gedenken Jurjen Beumer
519	MALEACHI	Tegenspraak Erik Eynikel
527	MATTEÛS	Leraar en leerling Alma Lanser-van der Velde
535	MATTEÛS 25	De minsten der mijnen Wim Weren
543	MARCUS	Kwetsbaar Gerda Hoekveld-Meijer
551	MARCUS 8:27-10:52	Confronterend Joop Smit

559	LUCAS	Barmhertigheid Vincent de Haas
567	LUCAS 1-2	Geboren worden Maarten den Dulk
575	LUCAS 24	Vrijrijzenis Peter Vermaat
583	JOHANNES	Ontmoeting Yvonne van den Akker-Savelsbergh
591	JOHANNES	Verandering Patrick Chatelion Counet
599	JOHANNES	Nacht en dag Maria de Groot
607	HANDELINGEN	Wereldwijd Gerard Pieter Freeman en Henk Janssen
615	HANDELINGEN	Geestkracht Jo Tigcheler
623	ROMEINEN	Rechtvaardiging Bert Jan Lietaert Peerbolte
631	1 KORINTIËRS	Gave Louis van Tongeren
639	2 KORINTIËRS (4:7)	Broos en breekbaar Henk Burggraaff
647	GALATEN	Vrijheid Jean-Jacques Suurmond
655	EFEZIËRS	Begenadigd inzicht Bert Roebben
663	FILIPPENZEN	Vreugde Ton Baeten
671	KOLOSSENZEN	Geheim Jan Nauta
679	1 TESSALONICENZEN	Waakzaam Paul van Geest
687	2 TESSALONICENZEN	Uitzien naar Geurt Henk van Kooten
697	1 TIMOTEÛS	Zorg om elkaar Luc Devisscher
705	2 TIMOTEÛS	Dwalen Marieke Maes

713	PIETUS	Onderscheiden maken Ad Brants
721	FILEMON	Vergeving Tine Kamphuis en Cees Savelkoul
729	HEBREEËN	Verbonden Sjaak Körver
737	JAKOBUS	Goede werken Huub Welzen
745	PETRUS	Bemoediging Henk Witte
753	DE BRIEVEN VAN JOHANNES	De angst voorbij Door Brouns-Wewerinke
761	JUDAS	Door de diepte heen Geert van Oyen
769	OPENBARING	De vrouw en het kind Tjeu van den Berk
777	OPENBARING	Verdrukking Jos de Heer
785	REDACTIE EN AUTEURS	

Ten geleide

Na drie jaar van productie voor *De Bijbel Spiritueel*, legt de redactie met veel genoegen dit boek aan u voor. Een honderdtal auteurs uit Vlaanderen en Nederland en verspreid over het hele theologische en kerkelijke spectrum, kregen de vraag voorgelegd te speuren naar spirituele lagen in een bijbelboek of een gedeelte ervan. Alle auteurs zijn theologen, maar hun werkterrein verschilt. De meesten werken aan universitaire instellingen, maar ook pastores van een parochie of gemeente zijn benaderd, en tevens pastores werkzaam in het categoriaal pastoraat (justitiepastoraat, ziekenhuispastoraat, legerpastoraat). De resultaten van dit mega-project liggen nu voor u.

Van oudsher is de bijbel het boek waarin mensen troost, bemoediging en voedsel voor de ziel zochten en vonden. In het Westen, de westerse culturele en filosofische traditie in het spoor van de Verlichting, heeft de bijbel plaatsgemaakt – geheel of ten dele, bewust en onbewust – voor andere bronnen van levensoriëntatie. Toch blijft er sprake van wederzijdse beïnvloeding en kruisbestuiving. Vaak staat in de beleving van veel mensen de bijbel naast inspiratiebronnen als kunst of levensfilosofie. Op eenieder voor wie de bijbel als religieus document en cultuurhistorisch erfgoed op een of andere manier levend is, richt zich *De Bijbel Spiritueel*. Het boek is niet in de eerste plaats een overzicht van historische verschijningsvormen van spiritualiteit. De spits ligt in de actualiteit van hedendaagse zinvragen in het licht van en in contrast met de spiritualiteit van de bijbel.

De redactie hoopt dan ook dat dit boek inspiratie biedt voor de spirituele zoektocht van de individuele lezer. Maar dit boek is tevens bedoeld voor het gebruik in bijbelgroepen, catechesegroepen, in het godsdienstonderwijs, in het vormings- en toerustingswerk, in spiritualiteitscentra. Het kan ook diensten bewijzen bij bijvoorbeeld preekvoorbereiding van pastores. In deze zin is dit boek ook een echt werkboek.

De opzet van het (werk)boek wordt bepaald door de orde van de bijbelboeken, inclusief de deuterocanonieke boeken. Per bijbelboek of deel van een bijbelboek wordt de auteur uitgenodigd de spirituele laag of de spirituele thema's ervan te behandelen, in relatie tot de spirituele vragen van onze tijd.

De artikelen zijn betrekkelijk kort en dus te overzien. In ieder essay wordt het betreffende bijbelboek eerst gesitueerd; biblica ontbreekt niet. Vervolgens geeft de

ken, o Geest en blaas in deze gedode, gemartelde, weggeworpen mensen. Blaas jij deze verworpenen der aarde nieuw leven in, je kunt het! En ze kwamen in opstand tegen hun lot, ze herleefden en gingen op hun voeten staan, een geweldig groot leger. Leven uit de dood, spiritueler dan de profeet het vertelt, kan ik het niet uitleggen. Het blijven visionaire beelden. In feite weten wij niets van de dood, noch van de toekomst, maar we weten nu dat hij de Eeuwige is, geen God van filosofen en geleerden, maar van mensen. 'Zie, ik open uw graven en zal u uit uw graven doen opkomen, o mijn volk!' (37:12). Profeteer mensenkind, de waanzin overwonnen, de angst voorbij. Leven in ballingschap, in een cultuur vol idolen, is mogelijk, waar wij in Naam van de Eeuwige worden aangesproken en hem steeds weer als 'mensenkind' ontmoeten in het heilige experiment van zijn verschijning in deze wereld.

OM VERDER TE LEZEN:

- M. Dijkstra, *Ezechiël I-II. Een praktische Bijbelverklaring (Tekst en Toelichting)*, Kampen 1986-89.
- R.W. Klein, *Ezekiel. The Prophet and his Message*, Columbia S.C. 1988.
- M. Dijkstra, 'The valley of Dry Bones. Coping with the Reality of the Exile in the Book of Ezekiel', in: B. Becking & M.C.A. Korpel (eds), *The Crisis of Israelite Religion. Transformation of Religious Tradition in Exilic & Post-Exilic Times (OTS, 42)*, Leiden 1999, pp.114-133.

NOTEN

- ¹ Ook in Ez. 1:3 lezen we met een alternatieve teksttraditie de eerste persoon.
- ² Ik ga hier verder niet in op het korte visioensbericht in Ez. 3:22-27 dat in het boek nu de serie symbolische handelingen in Ezechiël 4-5 inleidt (Dijkstra, *Ezechiël I*, pp.52-55). Waarom dat fragment hier is terechtgekomen is onduidelijk, maar het is aannemelijk dat het op een of andere wijze oorspronkelijk thuishoorde bij de dagboeknotities, die we vinden in Ez. 24:25-27 en 33:21vv (Dijkstra, 'The Valley of Dry Bones', p.117vv).
- ³ Hier hebben we te maken met een soort standaardweergave van de *Entrückung*. In dit visioen wordt de profeet bij de haren gepakt door een begeleider-engel, die zich later ontpopt als de schrijver-engel (Gabriël) en overgebracht naar Jeruzalem. Het overkomt de profeet overigens, terwijl hij in het gezelschap van de dorpsoudsten verkeert. Uit niets blijkt dat hij uit hun midden verdwijnt, blijkbaar een manier van de overlevering om duidelijk te maken dat het om een visionaire ervaring ging. Het omgekeerde overkomt volgens een later Joods verhaal de profeet Habakuk (Bel en Draak, 36), maar het verhaal suggereert dan een miraculeuze reis.
- ⁴ Deze bijdrage werd geschreven in de week dat de Tweede Golfoorlog in Irak begon (maart 2003).

EZECHIËL 37-39

Dood

Klaas Spronk

DOOD – EEN INSPIREREND THEMA

De dood fascineert. Als een van de weinige levende wezens – misschien wel het enige – is de mens er zich van bewust dat hij/zij eens dood zal gaan. Dat is een huiveringwekkende zekerheid. Het is een schok wanneer je als kind voor het eerst beseft dat jij zelf er ooit ook eens aan zult moeten geloven. Het is een gedachte die je vervolgens maar liever ver en diep wegstopt, maar die toch steeds weer op zal duiken. Op een of andere manier zul je ermee moeten leren leven. Daar word je doorgaans bij geholpen door de levensbeschouwing die je meekrijgt of overneemt. Zo'n levensbeschouwing, al dan niet religieus getint, wordt in de regel mede gekenmerkt door het antwoord dat daarin gegeven wordt op de vragen waarvoor de dood ons stelt. Hoe dan ook, de dood brengt een mens ertoe om na te denken over het leven.

De dood beangstigt. Het komt wel voor dat de dood welkom is, maar dat zegt dan meestal meer over het gebrek aan kwaliteit van leven dan over het goede van de dood. De dood confronteert de mens met zijn/haar grenzen wat betreft macht, tijd en inzicht. Dat heeft ook iets uitdagends. Het brengt sommige mensen ertoe om die grens op te zoeken, om te laten zien niet bang te zijn of om op zoek te gaan naar een prikkel in het als saai ervaren leven. Er zijn er ook die het contact met de doden zoeken. Men verwacht van hen raad of hulp. Via de voortijdige ontmoeting met het hiernamaals kan men ook proberen de doodsangst te bezweren.

De bijbel begint en eindigt met het thema van de dood. In Genesis 3 wordt verteld hoe de dood in ons leven kwam, in Openbaring 21 wordt beloofd dat hij er ook weer uit zal verdwijnen. De dood is het symbool van de verstoorde relatie tussen God en mens. Daarmee wordt de dood ook gerelativeerd, want de relatie tussen God en mens kan weer worden hersteld. Daar is de bijbel vol van en niet zozeer van de fysieke dood. Dat is opmerkelijk, zeker als men het vergelijkt met de prominente plaats in de kerk en de geloofsleer voor de dood en het geloof in een leven na de dood. De bijbel is en bevat geen dodenboek zoals we dat bijvoorbeeld kennen uit het oude Egypte of uit Tibet. De bijbel bevat wel enkele passages over de omgang met de dood en de doden. Die zijn er vooral op gericht om de zin in het leven niet te verliezen en kunnen als zodanig fungeren als een bron van inspiratie.

In de bijdrage van Meindert Dijkstra is al het nodige geschreven over de profeet en zijn boek, zodat we ons hier kunnen concentreren op het thema van de dood, zoals dat met name aan de orde komt in de hoofdstukken 37-39. Dit gedeelte vormt de afsluiting van een aantal heilsprofetieën voor de Judeeërs in ballingschap. Hierna volgt een uitgebreid visioen van de nieuwe tempel in Jeruzalem. De dood komt dus ter sprake in een context van hoop op een nieuwe toekomst, een nieuw leven in het eigen land. De profeet richt zich tot mensen die over zichzelf zeggen: 'Onze beenderen zijn verdord, onze hoop is vervlogen, het is met ons gedaan' (37:11). Het verblijf in Babel is voor hun gevoel geen leven. Ze voelen zich meer dood dan levend. Zoiets vinden we ook verwoord in de bittere klacht van Psalm 88: 'ik ben ziek van ellende, ik ben het dodenrijk levend nabij'. Sterker nog: men wordt al tot de doden gerekend. 'Ik geld als iemand die in het graf ligt, een man die zijn kracht heeft verloren. Daar lig ik dan onder de doden, een gevallene, dood en begraven' (Ps. 88:4-6). Net als in Ezechiël 37 kan men zichzelf daarbij ook vergelijken met de al niet eens meer bijeengehouden beenderen van een skelet: 'Verspreid als de aarde, geploegd en omgewoeld, ligt ons gebeente bij de muil van het dodenrijk' (Ps. 141:7). Omgekeerd wordt verlossing uit deze ellendige situatie beleefd als een redding uit het dodenrijk. 'HEER, mijn God, ik riep om U, en U, U hebt mij genezen. Uit het dodenrijk hebt U mij opgehaald, HEER, U hebt mij opnieuw laten leven' (Ps. 30:3-4). In zijn woorden maakt de profeet Ezechiël deze ommekeer ten leven aanschouwelijk. Heel beeldend beschrijft hij hoe de beenderen in beweging komen. Als de stukken van een zelfwerkende legpuzzel weten ze elkaar te vinden en vormen ze geleidelijk weer één geheel, geraamte na geraamte. Vervolgens worden ze 'bekleed' met spieren en vlees en tenslotte overtrokken met huid. Iets dergelijks zien we tegenwoordig ook wel in griezelige scènes van bepaalde films, al gaat het daar doorgaans in de omgekeerde volgorde van leven naar morsdood. In het visioen van Ezechiël is met het herstel van het lichaam nog niet het leven teruggekeerd. Daar komt meer voor kijken. De levensgeest moet er nog in. Dat herinnert aan het (tweede) scheppingsverhaal in Genesis 2:7. Nadat God de menselijke gestalte geboetseerd had 'uit het stof der aarde', blies Hij hem de levensadem in. Zo schept God ook nu weer leven.

De Joodse ballingen hadden hun grens bereikt. Ze konden niet verder. Voor hun gevoel was hun leven op niets uitgelopen. Ze konden net zo goed dood zijn. De vergelijking met een hoop dorre doodsbeenderen is treffend. 'Zouden deze beenderen nog tot leven kunnen komen?', zo wordt gevraagd aan het begin van Ezechiël 37. Het antwoord moet natuurlijk zijn: nee. Maar de profeet durft de vraag nog even onbeantwoord te laten: 'HEER God, dat weet U alleen.' In feite is dit de wending in het verhaal en is dit ook het meest inspirerende moment voor de lezer. Het roept de vraag op of een mens zich mag of moet neerleggen bij datgene wat onvermijdelijk is. Hoe ga je om met je begrensdheid? Het is een feit dat je niet kunt ontkennen. Dat is realistisch. Het kan echter ook iets worden dat je leven op een negatieve manier gaat overheersen. Dat is meer fatalistisch en geestdodend.

In het verhaal van de eerste zonde wordt verteld hoe Adam en Eva zich enigszins

naïef weigerden neer te leggen bij de hun opgelegde beperkingen. Zij werden vervolgens door God hard met de neus op de feiten gedrukt. Een mens moet zijn plaats en tijd weten. Ezechiël laat zien dat wat God betreft de nood deze natuurwet ook kan breken. De door God geschapen mens is meer dan mest op de akker van de geschiedenis. De door God ingeblazen levensgeest is een geest die zich niet zonder meer neerlegt bij de inbreuk die de dood maakt in het leven.

HET VISIOEN VERBEELD

Zoals de profeet het voor zich zag en vervolgens aan zijn lezers schetst hoe inspirerend de geest van God is, zo hebben zijn woorden kunstenaars geïnspireerd tot hernieuwde verbeelding. In de rijk (met fresco's) geïllustreerde synagoge uit de derde eeuw van onze jaartelling in Dura Europos (in het oosten van Syrië, aan de Eufraat) is een belangrijke plaats ingeruimd voor het visioen van Ezechiël 37.¹ Als een soort stripverhaal ontvouwen zich – van links naar rechts – voor de ogen van de toeschouwer de gebeurtenissen.

Eerst ziet men de profeet, die gekleed is in een Perzisch gewaad, te midden van losse menselijke hoofden, handen en voeten. Wat opvalt is een hand die hem vanuit de hoogte vasthoudt. Dat verwijst naar vers 1: 'De hand van de HEER (...) zette mij neer in een dal vol van beenderen.' Eenmaal met beide benen op de grond zien we aan de houding van de profeet dat

hij de hemel vraagt om een antwoord van het probleem dat hij op aarde aantreft. Vervolgens wijst hij naar de hand van God. Daar moet zijn hulp vandaan komen. Nu komt er beweging in de lichaamsdelen. Op de achtergrond zien we een in tweeën gespleten berg. Blijkens de begroeiing gaat het hier om de Olijfberg. De artiest verbindt hier de profetie van Ezechiël met die van Zacharia 14, waar de komst van de Heer aan het eind der tijden op de Olijfberg wordt aangekondigd. Hij zal zijn voeten zetten op die plaats en de berg zal middendoor splijten. Om die reden is dit volgens veel Joden de beste plaats om begraven te worden: hier begint de opstanding der doden.

Op de fresco van Dura Europos zijn de lichamen rechts van de Olijfberg weer één geheel, maar ze liggen er nog levenloos bij. Boven de lichamen zweven nu gevleugelde wezens. Dat is een verbeelding van de levensgeest. We zien dat men dit idee heeft verbonden met de Griekse visie op de mens: ieder mens heeft een eigen onsterfelijke ziel. Los van het lichaam vliegt deze, net zoals we dat ook zien in de oude Egyptische

voorstellingen, als een soort vogel rond. Langzaam dalen de zielen af en verenigen zich met de lichamen. Nu zijn ze tot levende wezens geworden. Deze hereniging van lichaam en ziel wordt begeleid door een ander, groter gevleugeld persoon. Men kan hier denken aan de aartsengel Michaël, die in de Joodse traditie beschouwd wordt als de begeleider van de zielen der doden.

We zien ze nu in een groep staan, in een gebedshouding. Ongetwijfeld danken zij nu God voor het geschonken leven. Ze zijn gehuld in Griekse gewaden. Dat geldt ook voor de profeet. Blijkbaar heeft hij andere kleren aangetrokken. Ook hij is veranderd. Wat verder opvalt is dat er nog altijd losse hoofden, handen en voeten liggen. Dat geeft aan dat niet iedereen deel heeft aan de opstanding.

We kunnen constateren dat de woorden van Ezechiël verbonden zijn met nieuwe tradities. Op deze manier bleven ze doorwerken en hielden ze de hoop levend op Gods

bijstand tot over de grenzen van de dood. Zo'n ontwikkelingsproces is ook al binnen de bijbel aanwijsbaar. Latere teksten spreken anders over de dood en het hiernamaals dan de oudste overleveringen. Dat heeft te maken met een toenemende individualisering. De lotgevallen en de zin van iemands leven werden steeds meer los gezien van de gemeenschap waarvan hij/zij deel uitmaakte. Dat had ook consequenties voor de visie

op en verwachtingen ten aanzien van het leven na de dood. Het is goed om te zien dat men daarbij niet krampachtig vasthield aan de oude voorstellingen. Sommige grenzen wilde men echter niet overschrijden. Zo laat de kunstenaar van Dura Europos zien dat men niet kan en mag speculeren over God zelf en gaat hij niet verder dan de symbolische weergave in de vorm van Gods hand. Dat sluit goed aan bij Ezechiëls antwoord aan God: 'HEER, Gij weet het.'

Geïnspireerd door het voorbeeld in deze oude synagoge kunnen wij ons afvragen in hoeverre oude en vertrouwde bijbelse tradities zich laten verbinden met moderne ideeën, inzichten en ervaringen. Daarbij kan men denken aan zaken als reïncarnatie en bijna-dood-ervaringen. Vaak verlopen gesprekken hierover moeizaam en is er nauwelijks grensverkeer tussen de groepen mensen die op grond van wetenschappelijke principes, religieuze overtuiging of eigen ervaringen verschillende standpunten innemen. Het is te betreuren wanneer het gesprek over iets dat zo inspirerend kan zijn

blijft steken in beperkte groepjes van gelijkgezinden of verzandt in geestdodende welles-nietes-discussies. Het verhaal van Ezechiël geeft aan wat de criteria zijn voor een goede omgang met deze dingen. Het mag niet zo zijn dat wij doen alsof wij God zelf zijn en ons laten verleiden tot een oordeel over zaken die wij niet kunnen overzien. Soms zie je dat gebeuren in de manier waarop mensen spreken over reïncarnatie. Men gebruikt het als een model om te verklaren waarom het in bepaalde gevallen zo oneerlijk verdeeld lijkt te zijn in het leven. Iemands ongeluk wordt dan uitgelegd als het gevolg van een niet goed geleefd vorig leven. Op vergelijkbare wijze kan men zich onttrekken aan de strijd tegen onrecht in dit leven door te verwijzen naar een vereffening in en via een later leven. Hierbij raken we aan een tweede criterium waar de lezing van Ezechiël 37 ons op attent maakt: als het goed is werkt gelovig nadenken over de dood niet verlamdend maar juist inspirerend. Dat laatste is vaak te zien bij mensen die een positieve bijna-dood-ervaring hebben ondergaan. Zij staan daardoor anders in het leven. De angst voor de dood is verdwenen en ze kunnen op grond daarvan anderen helpen om onder die dreigende schaduw vandaan te komen en opgewekter te leven. Helaas worden ze daarbij nogal eens geconfronteerd met negatieve en soms neerbuijgende reacties van mensen die de grenzen van de meetbare werkelijkheid niet willen of durven overschrijden. Zoiets zal een profeet als Ezechiël ook wel zijn overkomen.

EZECHIEL 39 – STERKER DAN DE DODEN

Na het hoopgevende visioen over de herrijzenis van een volk dat ten dode opgeschreven leek volgt in Ezechiël 38-39 een verhaal over de strijd tegen de legers van Gog uit het land Magog. Dat vertelt iets over de toekomst van het herstelde Israël. Zal men opnieuw moeten vrezen voor de dreigende legers die vanuit het noorden het land zullen binnentrekken en verwoesten? Zo was het in het verleden steeds gegaan. De ene veroveraar volgde de ander steeds op. Na de Assyriërs waren de Babyloniërs gekomen. Wie kon er garanderen dat de geschiedenis zich niet zou herhalen? Om die angst weg te nemen voert de profeet nu Gog en zijn grote leger ten tonele. De naam is van een onbekende vorst, de dreiging maar al te bekend. Maar nu, zo profeteert Ezechiël, zal het anders lopen. Gog en alle plundersaars met hem zijn ten dode opgeschreven. Bakken met onheil zal God over hen uitstorten: van aardbevingen tot en met pest en zwavelregen. Ze zullen allen omkomen en dan is het ook definitief met hen gedaan. Dood is hier echt dood. Dat zie je aan de begrafenis. Op het slagveld liggen hun beenderen. Dat doet denken aan het visioen uit hoofdstuk 37. Terwijl de beenderen daar weer tot levende wezens werden, worden ze hier allemaal opgespoord om te worden begraven. Zo is er niets meer dat nog zal herinneren aan de eerder zo dreigende soldaten.

In deze passage (39:11-16) is sprake van een mysterieus 'dal van de doortrekkenden'. In sommige vertalingen laat men het woord onvertaald: het dal Abarim. Daardoor is niet meer te zien dat in het Hebreeuws met dit woord wordt gespeeld: er worden mannen aangesteld die 'door dit land moeten trekken' op zoek naar restanten van het verslagen leger. Opmerkelijk genoeg worden ook de verslagenen met ditzelfde werkwoord

In sommige handschriften en vertalingen (o.a. de Willibrordvertaling) is de laatste aanduiding van de 'doortrekkenden' weggelaten. Het is ook moeilijk te begrijpen.

Dat wordt anders als je verband legt met de Kanaänitische mythologie. Daar wordt hetzelfde werkwoord gebruikt voor dodengeesten die 'overkomen' uit het dodenrijk om te strijden voor hun nabestaanden.² In de religieuze voorstellingen van het oude Nabije Oosten is dat een bekend gegeven. Via de dodencultus werden de helden uit het verleden in ere gehouden en hoopte men op hun bijstand in tijden van nood. In zekere zin vormden ze een tussenlaag tussen de grote goden in de hemel en de mensen op aarde. Binnen het monotheïsme van Israël was er voor dit geloofsgoed weinig ruimte. Toch heeft het ook binnen het Oude Testament zijn sporen nagelaten. Het duidelijkste voorbeeld daarvan is het alleen voor ingewijden zichtbare leger van 'vurige paarden en wagens' rondom Elisa in 2 Koningen 6:17. Ook de paarden die volgens het lied van Debora deelnamen aan de strijd tegen de Kanaänieten lijken vanuit de hemel te komen aandraven (Re. 5:20-22).

Ezechiël maakt duidelijk dat men van dit soort hulp van gene zijde niet veel hoeft te verwachten. Daarmee sluit hij aan bij andere teksten in de bijbel over dit onderwerp. Uit Jesaja 8 blijkt dat sommige Israëlieten zich in de benauwde tijden van Assyrische dreiging tot dodengeesten wendden. Volgens de profeet word je daar niet wijzer van: 'als ze tegen u zeggen: "Ondervraag de geesten van de doden en de waarzeggers die lispelen en prevelen; een volk raadpleegt toch zijn goden en zijn doden ten behoeve van de levenden", houd u dan aan de Tora en het getuigenis' (Jes. 8:19-20). De mogelijkheid van contact met de doden wordt niet ontkend. Je schiet er alleen niet zoveel mee op. Het blijft bij vaagheden. Dan heb je meer aan de duidelijke, op schrift gestelde woorden uit de eigen traditie. Dezelfde conclusie kan men trekken uit het verhaal over koning Saul die in wanhoop contact zoekt met de dode Samuël (1 Sam. 28). Weliswaar slaagt Saul er via een medium in om Samuël nog een keer te spreken te krijgen, maar dat levert niets anders op dan een herhaling van wat Samuël al bij zijn leven had gezegd. Zo wordt de lezer duidelijk gemaakt dat Samuël inderdaad beter met rust gelaten had kunnen worden, zoals hij zelf aan het begin van hun ontmoeting ook opmerkt. Saul is er in ieder geval niets mee opgeschoten. Hij is er alleen maar slechter van geworden. Het eindigt er zelfs mee dat hij zo ontdaan is dat hij meer dood is dan levend.

Men vindt het in vrijwel alle culturen en in alle tijden dat mensen contact zoeken met de doden en daarvan voordeel verwachten. De genoemde teksten geven wat dit betreft wel te denken. Is dit wel goede bron om inspiratie uit te putten? Zijn de motieven wel zuiver? Geeft men in angst en onzekerheid de eigen verantwoordelijkheid en nuchterheid niet te snel uit handen? Is er werkelijk hoger inzicht van de doden te verwachten of vertellen zij ons slechts wat wij ook en beter kunnen waarnemen wanneer wij goed om ons heen en naar onszelf kijken? Is er wel voldoende gezocht naar hulp van levenden voordat men zich om bijstand wendde tot de doden? Zoveel is in ieder geval wel duidelijk: spiritisme staat op gespannen voet met wat de bijbel zegt over spiritualiteit.

LEVEN MET DE DOOD

Het is een kunst om het leven niet te laten verzieken door de gedachte aan de dood. Van de profeet Ezechiël kan men leren om niet te snel op te geven om iets van het leven te maken, ook al lijkt je op dood spoor te zitten, en om daarbij de juiste bondgenoten te zoeken. Het is niet bijbels om de dood zomaar te aanvaarden. In de jaren tachtig van de vorige eeuw voerde Okke Jager een vurig pleidooi tegen het bagatelliseren van de dood zoals hij dat om zich waarnam; niet alleen in de traditionele, door het christelijk geloof gevoede berusting, maar ook in een moderne herwaardering die de dood een menselijk gezicht geeft. Hij wilde de dood weer 'in zijn ware gedaante' laten zien: als de laatste vijand die zoveel mogelijk moet worden teruggedrongen. 'Liever langer leven' was zijn motto en dat heeft hij volgehouden tot het door kanker veroorzaakte bittere einde in 1992. Zijn lezers maakte hij via zijn column in dagblad Trouw deelgenoot van zijn strijd. Het had iets profetisch dat hij ook zijn eigen naderende dood niet wilde verbloemen. Zelfs toen zijn geest verward raakte door de hersentumor verdorde hij niet, om in de beeldspraak van Ezechiël 37 te blijven.

Dat neemt niet weg dat de dood vooralsnog onvermijdelijk is. Dat is misschien nog wel het mooist uitgedrukt in het gedicht 'De tuinman en de dood' van P.N. van Eyck³: ondanks de zich soms voordoende schijn van het tegendeel laat de dood zich niet onttopen. Men kan er zich wel op voorbereiden. Waarom zou je daarmee wachten tot het moment van de dood aanstaande lijkt? Om te beginnen is dat moment zelden met zekerheid vast te stellen. En wanneer dat wel zo is, dan bevindt men zich doorgaans al in een sfeer van ernstige lichamelijke of geestelijke narigheid. Het besef van de eindigheid kan ook een positieve stimulans zijn om niet te wachten met zoeken naar waar het nu eigenlijk om draait in het leven en met doen wat er werkelijk toe doet of wat men altijd al had willen doen.

In de voorbereiding op en omgang met de dood kunnen we misschien wat leren van de aan het einde van de Middeleeuwen ontwikkelde *ars moriendi*, 'de kunst van het sterven'. Daarbij leerde men zich zakelijk en geestelijk voor te bereiden op de dood. Het is gewoon verstandig om bepaalde dingen zoveel mogelijk zelf te regelen en daar nabestaanden niet mee te belasten. Wat jezelf betreft is het goed om in je relaties en in de verwerking van emotioneel beladen gebeurtenissen zoveel mogelijk orde op zaken te stellen. Als de dood onverwacht snel komt, is het daarvoor te laat. En ook als je weet dat de dood snel zal komen, dan kun je daarvan zo van slag raken dat je de nodige rust of energie mist. In feite is het de kunst om zo te sterven als je geleefd hebt. In die zin laat je de dood dan niet heersen over het leven. Het is wel nodig dat men, om deze strijd aan te kunnen en te kunnen houden, bronnen van inspiratie heeft om uit te putten. Het visioen van Ezechiël is er één van.

DANIËL

Beproeving

Henk Fonteyn

'Een mens met gevoel voor wat anderen bewoog, een mens die zijn ogen niet kon sluiten voor onrecht en leed, en voor wie geloof gelijk stond aan doen. Prins Claus, die aan zo velen liefde, moed en inspiratie gaf en die aan het einde van zijn leven door zoveel beproevingen moest heen gaan.' – Ds. Carel ter Linden in een gebed tijdens de uitvaartdienst voor prins Claus, op dinsdag 14 oktober 2002 in de Nieuwe Kerk in Delft.

LOT OF KEUZE?

Beproevingen... het lijkt op het eerste gehoor alsof we van doen hebben met een verbaal stuk antiek. Een woord van de religieuze rommelzolder, waar in de loop der generaties allerlei niet meer zo gangbare begrippen uit grootmoeders tijd een plekje hebben gevonden. Ze zijn nog niet weggegooid en nog te vinden voor wie de moeite van het zoeken wil nemen, maar niet meer geschikt voor de hedendaagse omgangstaal. Wanneer dit woord dan nog eens van zolder wordt gehaald om een rol te vervullen in de actuele context, is het niet verwonderlijk dat dit dan gebeurt bij hele bijzondere, ceremoniële en rituele momenten zoals een plechtige uitvaart. Daar waar de platte taal onvoldoende zeggingskracht bezit.

En zo klonk – in de taal van een gebed – dat prins Claus 'door zoveel beproevingen moest heen gaan'. En ongetwijfeld konden de aanwezigen in de kerk en de tallozen die de dienst via de beeldbuis volgden zich daar van alles bij voorstellen. Zijn depressies, de slopende ziekte van Parkinson, en allerlei mentale opgaven waarvoor hij zich gesteld heeft gezien: de aanvankelijke vijandigheid van een deel van het Nederlandse volk, de beperkingen die zijn rol als prins-gemaal hem oplegden, de rellen rond de troonsbestijging van Beatrix, de commotie rond het huwelijk en vooral rond de schoonfamilie van zijn oudste zoon. En zo suggereert dit woord dus allerlei moeilijkheden, verdriet, lichamelijke en psychische belasting, die een mens in zijn leven kan tegenkomen. Niet gezocht, niet gewenst, ze overkomen je.

Het is echter de vraag of daarmee de betekenis van het woord 'beproeving' zoals dat in de bijbel functioneert, helemaal correct is gegeven. Misschien kan het jargon uit de cultuur van de Koninklijke Landmacht, de kring waarin ik me beroepsmatig ophoud, wat verheldering bieden. Hier pleegt men van iemand die met allerlei problemen en moeilijkheden wordt geconfronteerd, te zeggen dat deze 'een uitdaging'

OM VERDER TE LEZEN:

- K. Exalto, *De dood ontmaskerd. De voorbereiding op de dood in de late middeleeuwen, in de reformatie en in de gereformeerde theologie in de 17^e en begin 18^e eeuw*, Amsterdam 1979.
- Okke Jager, *De dood in zijn ware gedaante*, Baarn 1984.
- Okke Jager, *Liever langer leven*, Baarn 1984.
- Carlo Leget, 'Ruimte om te sterven. Op zoek naar een nieuwe "ars moriendi"', *Tijdschrift voor Theologie* 40 (2000), pp.331-340.
- Klaas A.D. Smelik, *De dood en de Bijbel*, Heerenveen 2003.

NOTEN

- ¹ K. Weitzmann, H.L. Kessler, *The Frescoes of the Dura Synagogue and Christian Art*, Washington 1990. Zie ook V. Eid, 'Ezechiëlvision 37,1-14', *Biblische Notizen* 83 (1996), pp.22-34, en het in de literatuurlijst genoemde boek van Smelik, *De dood en de bijbel*, p.47.
- ² Zie hierover mijn artikel 'Travellers' in: K. van der Toorn e.a. (eds.), *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, Leiden 1999², pp.876-877.
- ³ O.a. herdrukt in G. Komrij (ed.), *De Nederlandse poëzie van de 19de en 20ste eeuw in 1000 en enige gedichten*, Amsterdam 1979, p.519. Het werd gepubliceerd in 1926. Er is veel discussie over de herkomst van het hier weergegeven verhaal. In een recensie in datzelfde jaar spreekt Nijhoff van een 'voortreffelijke strofische weergave van de bekende Perzische legende'. Deze is waarschijnlijk op zijn beurt weer ontleend aan een oud Joods verhaal; zie M. Gaster, *The Exempla of the Rabbis*, London 1924, p.85.